

slovenský národopis

2 | 23

VEDA, VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED, 1975

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlíšené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

Tradičná kultúra Slovákov na bývalej uhorskej Dolnej zemi	169
Ján Sírák: Dôlná zem a Slováci	173
Rudolf Bednárik: Vymedzenie slovenských enkláv a diaspor na Dolnej zemi	183
Božena Filová: Bývalá uhorská Dolná zem ako predmet záujmu slovenskej národopisnej vedy	193
Jozef Štole: Slovenský jazyk na Dolnej zemi ako súčasť slovenského národného jazyka	205
Ján Botík: K metóde analýzy dedinského spoločenstva v prostredí slovenskej enklávy	215
Svetozár Švehlák: Súčasný stav výskumu tradičnej kultúry slovenských enkláv a diaspor na Dolnej zemi	223
Mária Kosová: Retrospektívny pohľad na prieskum ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslavíi	235
Soňa Burlasová: Symbioza dvoch kolonizačných vetví v piesňovej kultúre jednej obce	245
Svetozár Švehlák: Ľudová balada u juhoslovanských Slovákov	252
Stanislav Dúžek: Etnomuzikologický výskum juhoslovanských Slovákov	259
Ján Podolák: Niektoré otázky štúdia ľudovej kultúry Slovákov v Slavónii	265
Michal Markuš: Vznik a vývoj slovenskej etnickej skupiny „tirpáci“ v Nyiregyháze v Maďarsku	271
Soňa Kováčevičová: Z histórie kultúry čabianskych Slovákov a ich materiských obcí na Slovensku	288
Oskár Elscheik: Výskum ľudobnej kultúry Slovákov v Maďarsku	301
Ján Podolák: K doterajším výsledkom etnografického výskumu poľnohospodárstva u maďarských Slovákov	316
Viera Gašparíková: K súčasnemu stavu prozaického folklóru Slovákov v Bulharsku	326
Eman Muntág: Rukopisné zbierky slovenských ľudových piesní z Dolnej zeme v Literárnom archíve Matice slovenskej	337
ROZHEADY	
K jubileu dr. Emly Drábikovej-Kahounovej, CSc. (Emilia Horváthová)	340
Konferencia o súčasnom stave a úlohách výskumu národnostnej otázky (Ján Botík)	341

Mesiac maďarských múzei a slovenská účasť na tejto akcii (Irena Pišútová) 343

RECENZIE A REFERÁTY

СОДЕРЖАНИЕ

Традиционная культура словаков на бывшей венгерской Долной земе	169
Ян Сирацкий: Долна зем и словаки	173
Рудольф Беднарик: Определение словацких колоний и диаспор на Долной земе	183
Божена Филова: Бывшая венгерская Долна зем в качестве объекта интереса словацкой этнографической науки	193
Йозеф Штолц: Словацкий язык на Долной земе как составная часть словацкого национального языка	205
Ян Ботик: К методу анализа деревенского общества в среде словацкой колонии	215
Светозар Швеглак: Современное состояние изучения традиционной культуры словацких колоний и диаспор на Долной земе	223
Мария Косова: Ретроспективный взгляд на обследование народной культуры словаков в Югославии	235
Соня Бурласова: Симбиоз двух ветвей колонизации в песенной культуре одной деревни	245
Светозар Швеглак: Народная баллада у югославских словаков	252
Станислав Дужек: Этномузикологическое изучение югославских словаков	259
Ян Подолак: Некоторые вопросы народной культуры словаков в Славонии	265
Михал Маркуш: Возникновение и развитие словацкой этнической группы «тирпаки» в Ниредьгазе в Венгрии	271
Соня Kováčevičova: Из истории культуры чабианских словаков и их родных деревень в Словакии	288
Оскар Элшек: Изучение народной музыкальной культуры словаков в Венгрии	301
Ян Подолак: К результатам этнографического исследования сельского хозяйства у венгерских словаков, проведенного до настоящего времени	316
Вера Гашпарикова: О современном состоянии прозаического фольклора словаков в Болгарии	326
Эман Мунтаг: Рукописные коллекции словацких народных песен с Долной земи в Литературном архиве Матицы словацкой	337

Z HISTÓRIE KULTÚRY ČABIANSKÝCH SLOVÁKOV A ICH MATERSKÝCH OBCÍ NA SLOVENSKU

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Stredná a juhovýchodná Európa predstavuje mozaiku národov a národností, ktoré žijú popri sebe dlhé stáročia. Na územie, ktoré dnes obývajú, došli v dobe sfahovania národov, alebo i neskôr organizovaným aj neorganizovaným kolonizovaním panenskej alebo opustenej pôdy. Takéto pohyby za feudalizmu i neskôr za kapitalizmu nastali po prírodných katastrofách, po vojnovej vyľudnení kraja, po morových epidémiách, no i pri možnosti nového exploatačného prírodných bohatstiev a pôdy baníkmi a valachmi. Vplyvom týchto skutočností existujú v strednej Európe malé národy, ktoré nielenže susedia so 4–6 národnimi, ale na malom území, ktoré obývajú, spolužívajú s niekoľkými národnosťami. Napríklad Slováci susedia s Čechmi, Poliakmi, Ukrajincami, Maďarmi, Nemcami a okrem

infiltriácie týchto národností spolunažívali ešte i s Chorvátkmi, Židmi, Cigánmi. Obdobné národnostné pomery nachodíme i u Maďarov, Rumunov, Srbov a pod.¹ Tento národnostný kaleidoskop pochopiteľne ovplyvnil i kultúru a umenie ľudu a v období vytvárania buržoáznych národných štátov viedol k zaujatému a jednostrannému² skreslenému vysvetľovaniu kultúrneho vývinu jednotlivých národov.

Z tejto širokej problematiky nás zaujala akulturácia, asimilácia, vytváranie nových hodnôt a pretrvanie starých javov hmotnej kultúry v posledných 250. rokoch, k čomu sme našli pozoruhodný historický i etnografický materiál medzi Slovákmami v Maďarsku a Rumunsku a medzi Slovákmami na strednom Slovensku.³

¹ Pre starší stupeň ľudovej kultúry, o ktorý sa opierame, je dôležité národnostné zloženie obyvateľstva z prelomu storočia; opierame sa o výsledky sčítania ľudu z r. 1919. Vtedy bolo na Slovensku do 3 miliónov obyvateľov, z čoho Slovákov 66,7 %, Ukrajincov 3,17 %, Maďarov 23,50 %, Nemcov 4,87 %, Židov 4,72 % (udané ako náboženstvo a nie ako národnosť), Cigánov toto sčítanie nepochádza. — V tom období Maďarsko malo do 8 miliónov obyvateľov, z toho do 250 000 Slovákov, menej Srbov, Rumunov, Nemcov, Chorvátov. Porovnanie v percentách nám chýba z ostatných krajín, pričom vieme, že v Rumunsku žili Ukrajinci, Veľkoruci, Nemci, Maďari, Slováci, Česi, Turci, Bulhари, Cigáni.

² Takéto tendencie možno sledovať v časopise Carpathenland hlavne v ročníkoch pred r. 1938. Podobne i v maďarskej etnografickej literatúre môžeme sledovať jednu cestu, ktorá sa usilovala ukázať nadradenosť maďarskej kultúry nad ostat-

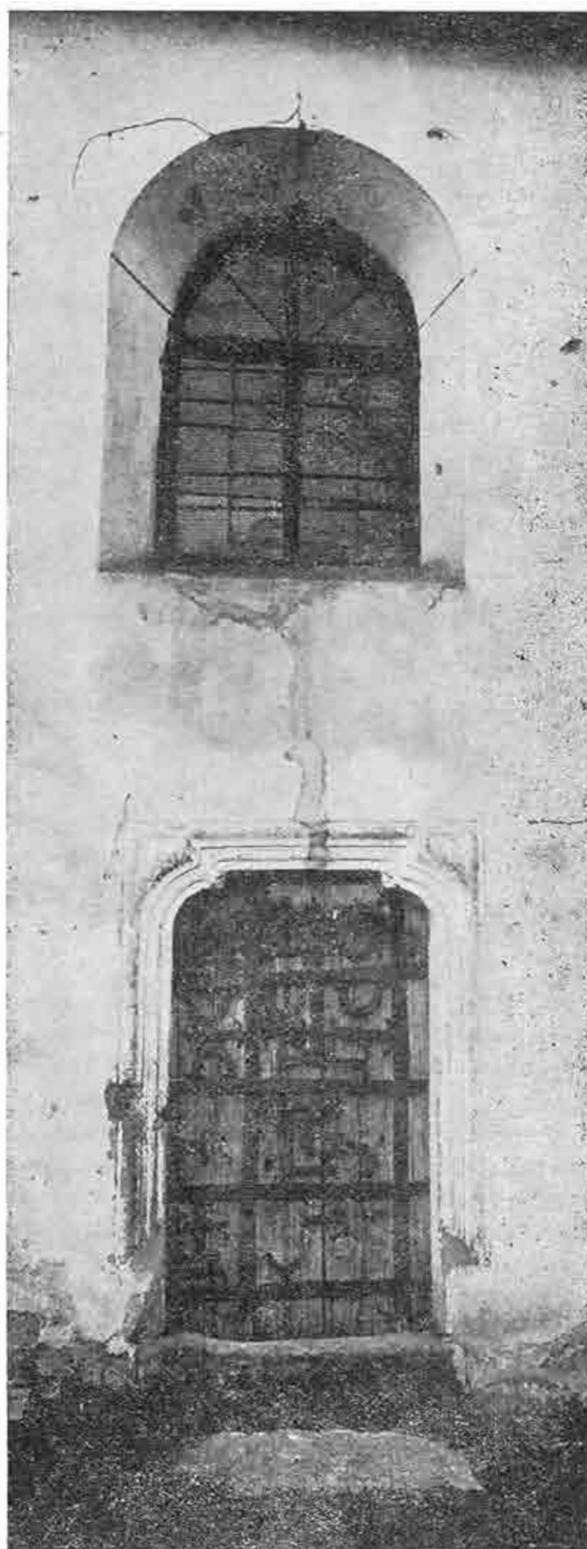
nými v strednej Európe. Pochopiteľne, že často potom i naša odborná spisba v obrane vlastnej svojbytnosti zachádzala do extrému.

³ Výskumy a prieskumy v oblasti Békéscsaby (Maďarsko) som robila ako člen kolektívu NÚ SAV v r. 1955, 1956; v oblasti Arad (Rumunsko) individuálne v r. 1957. Na Slovensku v oblasti Novohrad ako člen kolektívu Národopisného seminára FFUK r. 1943, ako člen výskumného kolektívu NÚ SAV 1950 v Novohrade, v župách Hont, Novohrad, Gemer, Malohont individuálne r. 1958–1963. — Porovnávací materiál som získala z nasledovných múzeí: SNM Martin, KM Banská Bystrica, OM Rim. Šobota, OM Rožňava, Štát. vlast. slov. múzeum Košice, NM Budapešť, Múzeum Orosháza, Múzeum Békéscsaba a z dokumentácie Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave.

⁴ Pozri najmä články a štúdie o Békéscsabe a Tótkomlósi.

Po vyhnani Turkov zo strednej Európy, rakúsko-uhorské vládne kruhy rozvinuli akciu kolonizovania vojnou poškodených a vyľudnených krajov, medzi ktoré patrila i step medzi Dunajom a Tisou. Kolonistom, a to Slovákom z Hornej zeme, Maďarom zo Zadunajska a Nemcom z Rakúska i Nemecka noví zemepáni poskytovali väčšie osobné a náboženské slobody, ako mali vo svojej vlasti. Z preľudneného, dlhými vnútornými i vonkajšími bojmi a náboženskou perzekúciou schudobneného a vysileného Slovenska odchádzali prúdy obyvateľstva hľadať novú vlast. Toto obyvateľstvo potom spolu s Maďarmi, Nemcami a Rumunmi etapovite kolonizovalo juhohorské stepi a roviny, rozdelené dnes štátom hranicou rumunskou, juhoslovanskou a maďarskou do troch štátov.⁴

Do oblasti Békéscsaby (stredisko slovenskej meniny v juhovýchodnom Maďarsku), súdiac podľa archívnych dokladov, účtovných kníh, obecných kroník a rodových mien, sa vysťahovali obyvatelia zo stredoslovenských žúp, a to z Gemera, Novohradu a Hontu.⁵ Vo svojej vlasti vyrástli v prostredí poľnohospodárskych, drevárskych, baníckych i železiarskych dedín a miest, kde poznali neskororenesančnú protestantskú kultúru a umenie, ktoré dodnes nachádzame doložené autentickým datovaným materiálom.⁶ Okrem pracovnej špecializácie — odchádzali roľníci, pastieri i remeselníci — a z vyspelého domáckeho prostredia odnášali si niektorí aj znalosť písma, čo dokladajú v teréne zachované datované náboženské knihy.⁷ Túto okolnosť potvrdzujú aj

⁵ GAJDÁCS, P.: Tótkomlós története. Gyula 1896. Zoznam mien Tótkomlóšanov na základe prístupnej a použitej literatúry a jeho porovnanie na mape Hontu, Novohradu, Malohontu a Gemera.

⁶ Sú to najmä gotické ev. a. v. kostoly s renesančným a neskororenesančným interiérom, textiliami a datovanými kalichmi v Stítniku, Rim. Bani, Kraskove, Kyjaticiach, v Chyžnom, Turičkách a pod.

⁷ V slovenských žúpách: Hont, Gemer, Novohrad, Malohont, ako aj v samom Tótkomlósi sme našli datované knihy, a to nielen v múzeách, ale v majetku ľudu, kde sa dedili ako najcennejšie rodinné pamiatky. V Tótkomlósi to bol spevnick zo 17. stor., ktorý si rodina Považajcovcov doniesla ešte z domova do novej vlasti. Tieto knihy potulní knihviazači, ako aj sami roľníci viazali do okovaných remenných dosák. (Kralická biblia, Tranovského spevnick, pašie a pod.)

1. Okované dvere gotického portálka ev. a. v. kostola, 15. stor. Rimavská Baňa. Foto SÚPSOP.

2. Gotický ev. a. v. kostol s kazetovaným maľovaným stropom, 15. stor. Malé Teriakovce, okr. Rim. Sobota. Foto S. Kovačevičová.

neskoršie záznamy kronik o školskom systéme, ktorý sa i v novej vlasti rozvíjal na základe domáceho poznania Komenského pedagogických zásad.⁸

Zmluvy, ktoré uzavierali s novou vrchnosťou pri zakladaní obcí, im zaručovali okrem vyučovania v materinskej reči a náboženskej slobody i uzávretosť kolektívnu pred iným náboženstvom. Panstvu boli povinní za obývanú a obrábanú pôdu platiť finančný ročný poplatok miesto desiatku z úrody, čo bolo zvykom v starej vlasti.⁹ A tak kolonisti v novej vlasti prešli z naturál-

3. Drevená zvonica postavená roku 1673 mlynárom J. Poloniom, Stará Halič, okr. Lučenec. Foto S. Kovačevičová.

neho hospodárenia na peňažné hospodárenie. Samozrejme, že tento proces nəbol jednoduchý, pretože začali hospodáriť za veľmi odlišných prírodných a geografických podmienok od svojho hor ského domova.¹⁰

V prvých desaťročiach po prichode napodobňovali spôsoby susedného maďarského obyvatelstva, t. j. extenzívne stepné hospodárenie. Široké chotáre zožitkovali postupným vypásaním statku sústredeného v osadách-sálašoch, patriacich jednotlivým rodinám. Okolo týchto samôt sa penuovalo toľko obilním, koľko rodina spotrebovala.¹¹

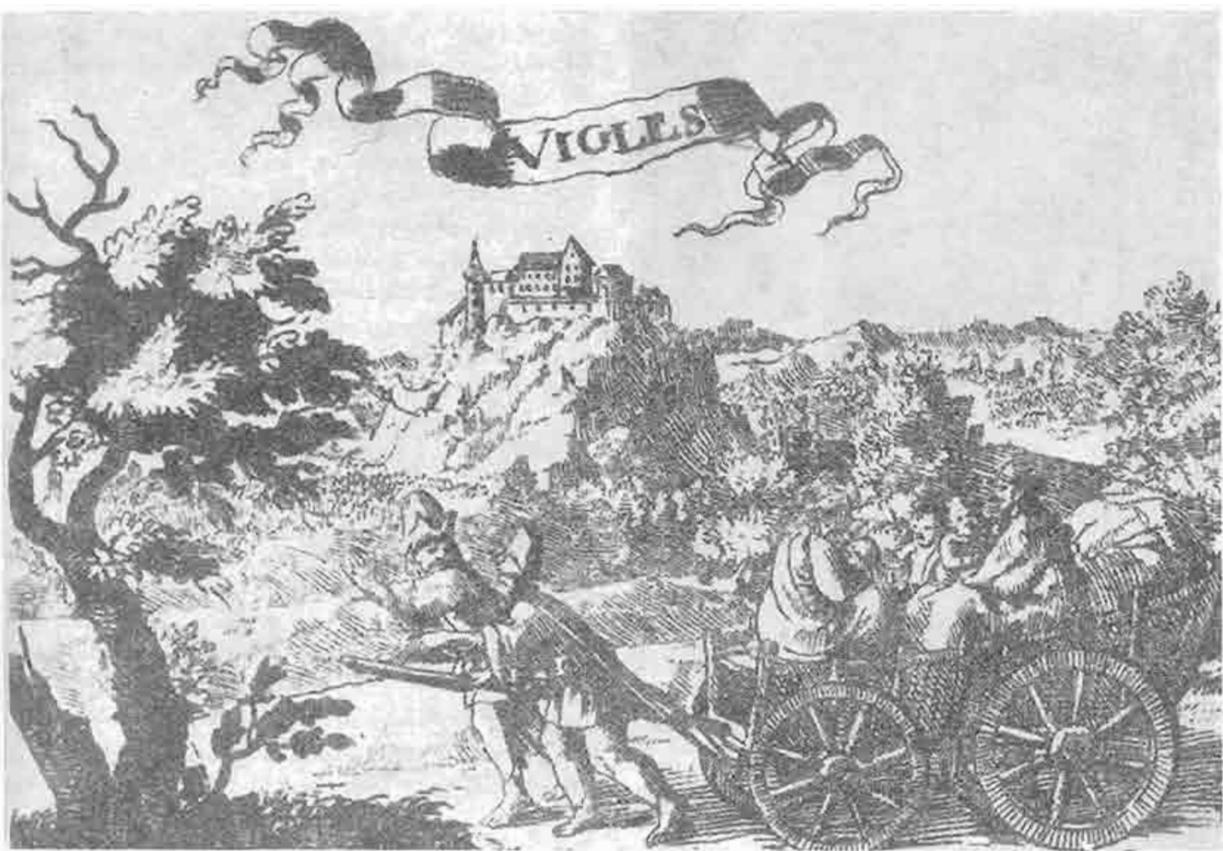
⁸ Záznamy o školskom systéme v monografických štúdiách a článkoch týkajúcich sa Tótkomílosa a Békésesabý. V týchto správach sa hovorí aj o tom, že učitelia na Dolnej zem prichádzali z Gemera a malí obyčajne školenie v Čechách alebo v Nemecku.

⁹ GAJDACS, P.: c. d., Q zmluve dodnes hovorí staršia generácia obyvateľov, pravdepodobne na základe tradície živenej historickými prácmi o osídlení Dolnej zeme.

¹⁰ JANSÁK, Š.: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. Bratislava 1932.

¹¹ Záznamy v účtovných knihách, v monografiách i rozprávianie starých ľudí.

¹² Ústna tradícia hovorí o širokých pozemkoch na ktorých mali staváť. Zo strachu, že stavbu nezvládnu a široký dvor nebudú vedieť zabývať v noci vraj kolíky posunuli, aby boli parcele užšie. Názvoslovie pece, ohniška má dosiaľ názov

4. Útek poddaných v pozadí s hradom Viglaš (okr. Zvolen). Rytina A. B. Pürkenseina z r. 1686.
Foto T. Ševčíková, NÚ SAV.

V tom čase sa rodinný život, zvyky a umenie riadili normami, ktoré poznali jednotliví kolonisti v svojej vlasti. V odevе (hlavne pracovnom) a v bývani sa prispôsobovali novým miestnym klimatickým podmienkam a materiálu, ktorý často spracovali na základe technologických postupov donezených z domu.¹²

Koncom 18. a zač. 19. storočia začala uhorská pšeňica svojou kvalitou dobývať európsky trh. Tieto tendencie sa odrazili v zintenzívnení a v zracionálizovaní poľnohospodárstva, čo ďalej viedlo k špecializovaniu určitých krajov na pes-

tovanie pšeňice.¹³ Panenská pôda medzi Dunajom a Tisou, obrábaná podľa poľnohospodárskych metód hlásaných uhorskými osvetencami — ktorí v tomto kraji zakladali prvé poľnohospodárske odborné školy — začala dávať najkvalitnejšiu uhorskú pšeňicu.¹⁴ Bielu uhorskú múku i pšeňicu vyvážali po Dunaji i po železnici do západnej Európy.¹⁵ Samozrejme, že táto dlhotrvajúca obilníarska konjunktúra spôsobila hlboké zmeny v živote producentov. Dolnozemskí roľníci, ktorí žili dosiaľ v národnostne i nábožensky uzavretých dedinách i mestách, začali mať spoločné

ako v Gemeri a Novohrade. — Namiesto z dreva stavali domy z hliny a z nepálených tehál. — Namiesto bieleho súkenného odevu a ľanového odevu začali nosiť v lete konopný odev, pretože v kraji sa urodili vynikajúce konope. Život na stepi spojený s pastierstvom si vyžiadal kožušinový odev (nohavice, vesty, dlhé bundy), ktoré chránili za studených nocí pastierov v kolibách i pod holým nebom.

¹² dejiny Slovenska — Tézy. Bratislava 1955, s. 87. — GAJDACS, P.: e. d., s. 225. Rozprávanie starých ľudí vo vzťahu k pestovaniu obilia, uskladneniu a o predaji.

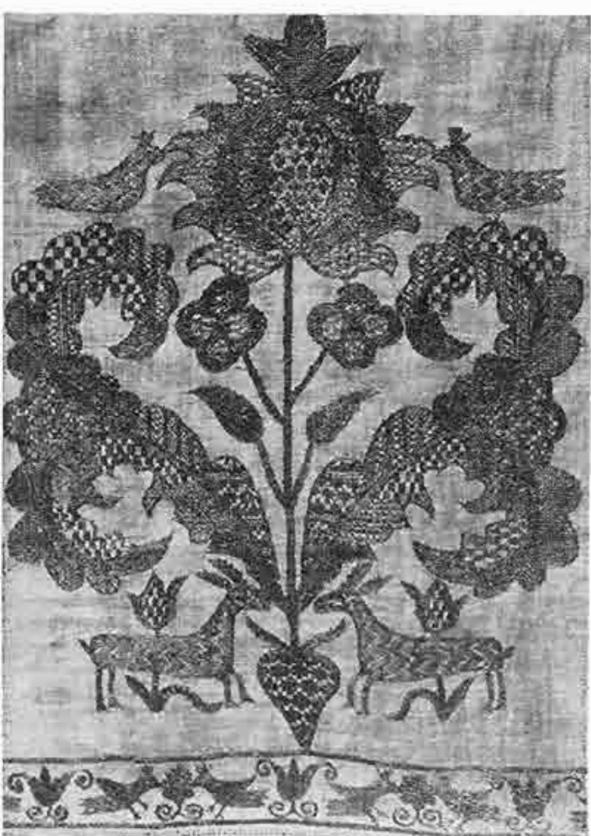
¹³ TESSEDIK, S.: Der Landsmann von Ungarn. B. m., 1784.

¹⁵ Prekladová stanica obilia bola v Komárne, odkiaľ sa obilie rozvážalo ďalej po Európe.

5. Detail preberanej modro-červenej činovate zo 17. stor., Gemer. Gemerské múzeum, Rim. Sobota. — Foto S. Kovačevičová.

6. Detail výšivky antependia, Jelšava, zač. 18. stor., okr. Rožňava, Východoslovenské múzeum, Košice. Foto A. Paul.

starosti. Jednou z najväčších bol spoločný konkurent: veľkostatkárská produkcia a priekupníci ktorí bohatli na práci roľníkov.¹⁶ Spájalo ich i úsilie vyprodukovať čo najviac najkvalitnejšie pšenice za nízkych výrobných nákladov i úsilie pšeniečku čo najlepšie speňažiť. Táto spoločná báza viedla k postupnému rozkladaniu jednotlivých národnostných diaspor, ktoré dovtedy malí menšie styky medzi sebou ako medzi vlastou, z ktorej odišli. V tomto období v rámci jedného štátu ktorým bolo agrárnofeudálnokapitalistické Uhorsko, sa začala tvoriť ich nová kultúra, ktorá využívala, prehodnocovala a nadvázovala aj na kultúru nižinných uhorských miest.¹⁷

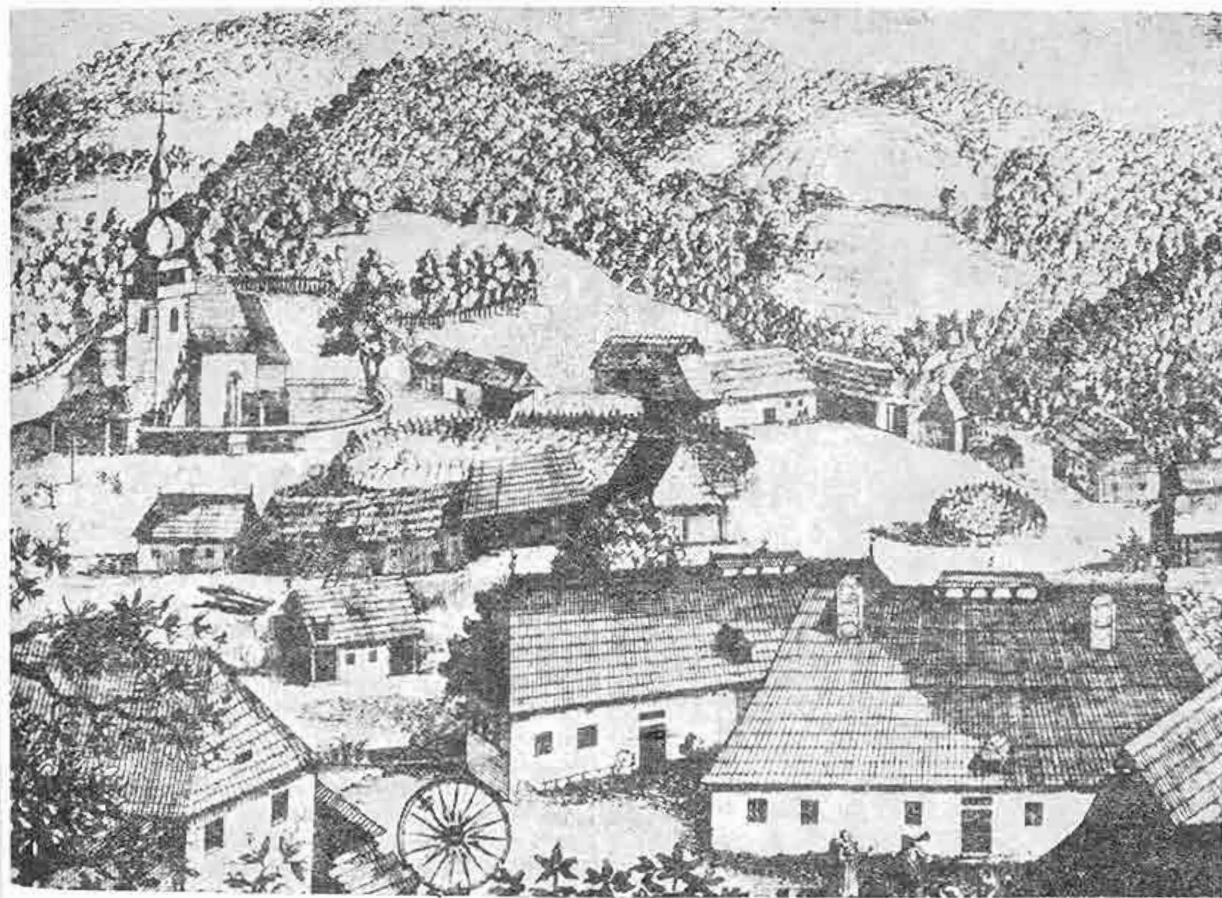
Vznikanie nových hodnôt, pretrvanie, preberanie i zanikanie kultúrnych hodnôt v dolnozemskom polnohospodárskom kraji sa v tomto čase začalo uberať takto: V spoločenskom živote rodiny a obce pretrvali staré obyčaje, ktoré sa viazali na intímny život rodiny (narodenie, svadba, smrť, ročné kalendárium). Pri vonkajšej spoločenskej reprezentácii rodiny i kolektívu sa začalo nadvázovali na život uhorských miest, čo napomáhalo aj rozvoju obchodu, dopravy, učenia remeselníkov v mestách, noviny, školy a pod. Takáto dvojkoľajnosť sa prejavila nielen v spoločenskom živote, ale aj v odevu, v stavbe domov v interiérovom zariadení, v piesňovom i tanecnom fonde. Napríklad staré formy odevu spolu s terminológiou sa udržali ako časti spodného odevu ktorým vrchný a sviatočný odev príberal materiály a tvary, ktoré propagovala móda. Tieto novotvary donášali krajčírky, módne žurnály i vyučovanie ručných prác a šitia v škole. Podobne i v ľudovej architektúre sa staré názvoslovie zachovalo spolu so starou technológiou stavby a so základným materiálom. Murárski majstri, ktorí stavby zdávali, donášali nové tvary a konštrukčné prvky spolu s novým názvoslovím. Výzdoba na textile v nových technikách i materiáloch sa rozrástala

¹⁶ FEJA, G.: *Viharsarok*. Budapest 1937 a doklady z múzea v Orosháze.

¹⁷ Doklady tejto kultúry sú v nasledovných múzeach: NM Budapešť, múzeum Orosháza (i kultúra miestnych Nemcov), múzeum Békés csaba. Čo sa týka dekoratívnosti najstriednejšie sú artefakty Nemcov a najdekoráčnejšie predmety Maďarov. Pomerne najviac ornamentálnych variácií majú však predmety Slovákov. Tieto rozdiely možno sledovať na dekore nábytku, keramiku. Na textiliách nie, pretože maďarské ženy nerozdierajú od slovenských v tomto kraji ornamentálne netkali.

7.—9. Typy domov z konca 17. a začiatku 18. stor. v Gemeri, Honte, Tekove. Rimavská Sobota, olejomaľba neznámeho maliara v prvej pol. 18. stor. Gemerské múzeum, Rim. Sobota. Foto S. Kovačevičová. — Hrabovo, okr. Lučenec, zač. 18. storočia. — Foto S. Kovačevičová. — Kúpele Sklené Teplice (okr. Žiar n/Hronom) na rytine S. Mikoviniho z r. 1723. — Foto J. Just.

10.—12. Typy domov z konca 19. stor. v Novohrade, Honča a Čeunerí, Lešť, okr. Zvolen. Fotoarchív NÚ SAV. — Dobrá Niva, okr. Zvolen. Foto A. Paul. — Brádno, okr. Rim. Sobota. Foto SÚPSOP.

sice okolo starčo účelového zoštitia, no čoskoro pokryla samoučelné celé plochy odevu i bytového textilu.

A tak s nástupom starých fóriem postupne sa strácal i vizuálny súvis s kultúrou starej vlasti. Na miesto toho narastali nové vzťahy medzi susednými inonárodnými a často i inonáboženskými obcami, ktorých stará kultúra sa rozvíjala obdobným spôsobom. Tým však, že novoznajkujúce kultúrne javy v tomto kraji nadviazali v každom prostredí do určitej miery aj na staršiu kultúru bázu, boli dané kvantitatívne i kvalitatívne variácie tejto dolnozemskej agrárnej kultúry miestnych Maďarov, Slovákov, Nemcov, Rumunov i Srbov.¹⁸

Cirkevné školstvo, ktoré na základe starých výsad malo po dlhší čas väčšiu možnosť samosprávy ako štátne školy s maďarským vyučovacím jazykom, umožnilo dolnozemským národnostným diasporm pomerne dlho uchovať materinskú reč.¹⁹

Po rozpade Rakúska-Uhorska na buržoázne národné štaty a po rozdelení Dolnej zeme medzi Maďarsko, Juhosláviu a Rumunsko táto agrárna kultúra dostala impulz k ďalším zmenám, čo sa prejavilo hlavne v reči. (Pričinami týchto zmien a ich odrazom v ľudovej kultúre sa vzhľadom na rozsah príspevku nemožno podrobnejšie zaberat.)²⁰

Hospodárske a spoločenské zmeny v období nástupu uhorského kapitalizmu intenzívne pôsobili i v stredoslovenských župách, v starej vlasti dolnozemských Slovákov. Po stagnácii v druhej pol. 18. stor. začali miestne remeselnické a banícke centrá kapitálom jednotlivcov i spoločnosti

¹⁸ Výsledok výskumov a prieskumov v Tótkomlósi, Békéscsabe, Szaryasi, Pítvarosi, v Nadlaku a okoli, ktoré je maďarské, nemecké a rumunskej, a výsledok štúdia materiálu z menovaných múzeí.

¹⁹ Veľmi častý jav v národnostných diasporeach v Uhorsku v období maďarizacie.

²⁰ Zmeny po r. 1918 spočívali hlavne na rozličnom hospodárskom spoločenskom a národnostnom postavení slovenských diaspory v patrénnych štátoch. Tam, kde školstvo ostalo na úrovni a kde nenastal hospodársky a spoločenský úpadok, aj miestna kultúra sa udržala alebo ďalej rozvíjala, čo sa prejavilo hlavne štúdiom mládeže na školách v patrénom štáte alebo v starej vlasti (Slováci z Juhoslávie).

13. Hlinené domy s doskovými štitmi a stĺpovým podstreším z konca 19. stor., Tótkomlós, Békés-čsaba. Foto S. Kovačevičová.

14. Ženský odev na kolorovanej rytine J. H. Bi-kessyho, začiatok 19. stor. Honz. Tesáre a Poltár. Foto T. Ševčíková, NÚ SAV.

15.—16. V tekovskom a novohradskom odevu sa základné prvky starého typu zachovali do prvej polovice 20. stor. Žíbrítov, okr. Zvolen. — Foto S. Kovačevičová. — Ábelová, okr. Lučenec. Foto Ľ. Paul.

17.—18. Odev v Tótkomlóši v druhej polovici 19. stor. si ešte zachovával základné formy tradičného odevu; v polovici 20. stor. sa prispôsobil mestské módce. — Foto T. Ševčíková, NÚ SAV a S. Kováčevičová.

manufaktúrnu výrobu a postupne sa vytvárali i priemyselné podniky. V železorudných baniach sa zavádzali nové hlbkové spôsoby kúpania. Staršie slovenské taviace pece ustupovali výkonnejším martinským peciam. Bohaté lesyexploatovali pre domáci i zahraničný trh. Z neproduktívneho poľnohospodárstva čoraz viac obyvateľstvo odchádzalo do priemyslu, ktorý však často pracoval len prechodne. Prebytky pracovných sôl hľadali obživu v domácej výrobe a domácom remesle, ktoré zásobovalo miestne obyvateľstvo i krajanov na Dolnej zemi drevenými

i hrnčiarskymi nádobami i nástrojmi. Bohatá uhorská rovina každoročne sezónne zamestnávala horniačkých poľnohospodárskych robotníkov a robotníčky, ktorí pracovali za naturálne. Za týchto okolností sa v stredoslovenských horských oblastiach obrábanie vlastnej pôdy stávalo vedľajším zamestnaním, ktoré za neprítomnosti mužov vykonávali ženy.²¹

Okolo týchto stredoslovenských miest a podnikov sa začal vytvárať taký spôsob života, aký donáša so sebou industrializácia aj inde. No pretože uhorský kapitalizmus a neskôr i kapitál bur-

²¹ Výskumy a prieskumy v Novohrade, Honte, v Gemeri, na Horehroní v r. 1943—1963, BARTOLOMEIDES, L.: Memorabilia provinciae Csetnek, Neosolii 1799; BOTTO, J.: Samuel Tomášik, Slov. Pohľ., 33, 1913, s. 65, 129, 193; Gömör-Kiss hont vármegye. Budapest, s. 177—179.

²² S týmto javom sa stretávame aj v ostatných krajoch Slovenska, a to v Liptove, v okolí Podbrezovej, v Zakarovciach a pod.

²³ Pozri poznámku 6. — Umění na Slovensku, Praha 1938; Súpis pamiatok na Slovensku, I—III, Bratislava 1967—1969.

²⁴ Tento puritanizmus pretrváva i ďalej v úpra-

ve kostolov, na fasádach domov i v jednoduchom odevu. Stretnávame sa s ním i v ostatných evanjelických krajoch Slovenska, a to v Liptove, v okoli Myjavy a pod. Pritom sa stáva, že jednu základnú formu odevu nachádzame napr. v stredyne farbách a formách v Myjave, kým v susednej katolickej oblasti (napr. v Jablonici alebo Piešťanoch) táto forma žije dekoráčne dotvorená v mnohých variáciách (odev, kútne plachty, výšivky).

²⁵ V tomto kraji nenachádzame barokovú architektúru, len neskôr renesanciu a potom klasiciz-

žoáznej ČSR neboli taký silný, aby vytvoril veľké priemyselné centrá s výlučným robotníckym obyvateľstvom, aj tátu kultúra nesie stopy miestneho roľníckeho a pastierskeho života, ktorý v čase kríz a nezamestnanosti bol jedinou možnosťou záchraný a obživy.²² Novoznikajúce kultúrne hodnoty tohto kraja nadviazali teda na miestny starší stupeň roľníckej, pastierskej a remeselnickej kultúry, ktorá v mestách a mestečkách niesla stopy neskororenesančného protestantského umenia.²³ Na rozdiel od vtedajších dekorativistických tendencií kultúry a umenia agrárnych dolnozemských Slovákov objavujú sa v druhej pol. 19. stor. u gemerských, novohradských a hontianskych robotníkov a roľníkov na Slovensku striedme formy klasicizmu, ktoré organicky nadvádzajú na miestny puritanizmus.²⁴ Starší stupeň renesančného umenia sa zachoval v protestantskom umení, ktoré proti katolíckemu baroku chránili knazi a učitelia.²⁵ Nachádzame ho i v rodinnom a výročnom zvykoštví, ktoré sa zachovalo v súvislosti s rodinnými tradíciami. Neskoré staré textílie, čipky, keramiku vytlačili priemyselné a manufaktúrne výrobky, zachovali sa len ako pamiatky v rodinných truhliciach a múzeach.²⁶ Podnikateľská a hospodárska prosperita tohto kraja umožnila zakladanie a pretrvanie škôl, v ktorých vyrástla časť slovenských osvetencov a romantikov. Ti sa po vysokoškolskom teologickom, pedagogickom, lekárskom a technickom štúdiu v Čechách a v Nemecku vrácali do vlasti.²⁷ Tu potom na základe európskeho vzdelania samostatne alebo i v učených spoločnostiach a kultúrnych spolkoch objavovali, zbierali, skúmali, vysvetľovali a ďalej rozvíjali kultúru a umenie svojho národa a Ľudu.²⁸

Zatiaľ v horských odlahlých oblastiach týchto žúp dožívala a dotvárala sa stará miestna ľudová kultúra, ktorú poznali vystahovalci na začiatku 18. stor. Nachádzame ju dodnes v podobe dato-

vaných i nedatovaných zrubových i murovaných domov, odevných súčiastok, textílii, nábytku, nástrojov i knih.²⁹ Samozrejme, že i táto roľnícka a pastierska kultúra prekonala určitý vývin. Ne- došlo tu však k prevrstveniu starých form novými, ale k obmienaniu starých tvarov na základe nového materiálu a technik. Tieto variácie staršieho stupňa ľudovej kultúry sa diaľ v súvislosti s dožívaniem starých spôsobov poľnohospodárskej a pastierskej práce, podmienenej dopravou odrezanostou patričných oblastí ako i v súvislosti s administratívou rozdrobenosťou.³⁰

A tak z jedného základu, ktorým bol život, práca, kultúra a umenie Slovákov v 17. a zač. 18. stor. sa počas 200 rokov za odlišných pracovných, ekonomických, spoločenských podmienok a odlišných geografických, prírodných podmienok vyvinuli dve odlišné kultúry. Na Dolnej zemi spolupôsobením piatich národností v spojitosti s vyvinutým individuálnym poľnohospodárstvom sa vyvinula kultúra typická pre agrárne mestá a mestečká Uhorska. Variácie tejto dolnozemskej kultúry boli podmienené, ako sme už uviedli, aj nadviazáním na starší stupeň kultúry jednotlivých etnických diaspor.³¹ V starej vlasti sa vyvinula striedma kultúra priemyselných centier, ktorá svojimi nivelačnými tendenciami stierała variácie kultúry a umenia miestneho slovenského, maďarského i nemeckého obyvateľstva, ktoré prešlo k priemyslu. V odlahlých horských oblastiach alebo i tam, kde sa z akýchkoľvek príčin výroba nevymaniila z rámca domácej výroby a zľudoveného remesla sa ďalej obmienali miestne lokálne tradície.³²

Samozrejme, že v období vzniku a rozvoja nových kultúrnych hodnôt existovali vzťahy medzi domácim a vysťahovaným obyvateľstvom. No dialekticky s rastom nových hodnôt a nových vzťahov v novej vlasti zmenšovala sa intenzita výfahov so starou vlasťou.³³ Tieto výfahy boli

mus, čo sa, samozrejme, prejavuje aj v Ľudovom umení (výšivky, čipky).

²⁸ Zbierky múzea v Rim. Sobote, Košiciach, SNM v Martine.

²⁷ Z tohto kraja pochádza P. J. Šafárik, P. Dobšinský a Reuss, J. Francisei, ako i mnohí iní, ktorí sa sem vrácali ako učitelia a farári, politici a pod. — V tomto kraji mala sídlo Učená spoločnosť majohontská, ktorá pôsobila v 18. stor. — vynikajúca škola bola v Ožďanoch, tzv. Bakošovská v 17. stor. — v Revúcej bolo slovenské gymnázium.

²⁸ Diela nasledovných spisovateľov a zberate-

Jov: P. Dobšinský, Prostonárodné povesti slovenské, P. Šafárik zbieral ľudové piesne, ktoré vydal s. Benediktom, Reussovi zbierali staré historické doklady i rozprávky a pod.

²⁹ Zachovali sa dodnes hlavne v obci Rejdová (pozri ľudovú architektúru spracovanú P. Stanom, Slov. Národop., 1957, s. 135–173), Kokava, Tisovec, Horchronie, ktoré tvorí prechód ku Zvolenu.

³⁰ dejiny Slovenska — Tézy, Bratislava 1955. Jay môžeme pozorovať v odlahlých krajoch Slovenska aj mimo skúmaných žúp, napr. Kysuce, Liptov, Spiš, vých. Slovensko, župa Trenčianska a pod.

často umelé oživované, raz v prospech celkového vývinu, inokedy sa stali jeho brzdou. V posledných desaťročiach sa urýchľujú akulturačné tendencie nielen v odeve, architektúre, v piesňovom fonde a podobne, ale i v hovorovej reči, ktorá nadobúda čím ďalej tým viac slov tej štátnej reči, ktorej časťou je patričná etnická diaspora.³⁴

Zovšeobecňujúc poznatky nášho krátkeho exkurzu do dejín jednej skupiny slovenských kolonistov, zdá sa nám potrebné povedať, že v posledných dvoch storočiach pri sledovaní vývinu ľudovej kultúry treba si všimnať nielen tie javy, ktoré jednotlivé národnosti oddelujú, ale i tie, ktoré ich spájajú. Mnohotvárosť vývoja totiž je do istej miery ovplyvnená aj štátnym zriadením, v rámci ktorého prebieha. Totiž tie javy, ktoré typizovali staršie vývinové stupne jednotlivých ľudových kultúr, existujú často ako prežitky s tendenciou pretvárania a zanikania. V úsili za-

chraňovať národné kultúry považovali sme ich za typické pre patričnú národnú kultúru. Pritom nové rodiace sa javy, ktoré vznikali spoluzávisaním jednotlivých národov a národností a signalizovali nové kultúrne hodnoty spojené s novými spôsobmi práce, života v novom prostredí, sme považovali za menej hodnotné a pre vývin kultúry 19. a 20. stor. za nepodstatné javy. Pozorovanie zrodu kultúry mnohonárodných štátov, aké sú napr. ZSSR a USA, nám však signalizujú, že v posledných dvoch storočiach vývin kultúrnych hodnôt treba sledovať viac z hľadiska vzniku nových hodnôt, ako len z hľadiska prežívania ich etnickej jedinečnosti.³⁵ Takto získané metodologicke skúsenosti nám v pohľade do minulosti dovolia pristúpiť aj k takým zložitým otázkam, akým je riešenie podielu jednotlivých stredovekých národov a národností na tvorbe stredovekej európskej kultúry a umenia.³⁶

³¹ Výsledok porovnania kultúry slovenských, nemetských a rumunských diaspor v teréne i v patričných múzeách.

³² Napr. v slovenskej oblasti okolo Rim. Soboty, nemeckým obyvateľstvom časti Dobšinej a medzi maďarským obyvateľstvom v okoli Jelšavy a Krásnohorského Podhradia.

³³ Zmenšená intenzita vzťahov so starou vlasťou sa prejavila napr. v reči natoľko, že knihy písané spisovnou slovenčinou v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch tohto storočia robili fažkoš pri čítaní Slovákom v Rumunske, Maďarsku, Juhoslávii i v Amerike. Podobne aj ich reč, ktorú možno sledovať hlavne v novinách, nám pripadá archaickej a nepružnej. Podobné javy možno sledovať i v oblečení, spôsobe života a nakoniec i v pocite túžby za domovom, keď prichádzali a prichádzajú títo dolnozemskí Slováci k svojim rodinám na Slovensko. Túžbu po svojich rodnych dolnozemských obciach majú však aj Slováci presídlení po r. 1947 z Maďarska, z Juhoslávie a Rumunska na Slovensko. Neexistuje však pri mládeži týchto repatriantov, ktorí rečou, školami a prácou sú zapojení do myslenia a konania novej vlasti.

³⁴ Napr. u Maďarov na Slovensku, ktorí pra-

cejú na výstavbe Bratislavu do hovorovej reči prechádzajú nasledovné termíny: fúrik, lopata, denná mzda, menza, úkol; u Slovákov v Maďarsku napr. pomenovanie vyučovacích hodín (földrajz), názvoslovie traktoru, terminológia dopravy a pod.

³⁵ Pri začiatí výskumu v oblasti Tótkomlósa som sama pristupovala k mnohým javom ako k zaujímavým prežitkom, ktoré pomôžu odhaliť a vysvetliť starší stupeň slovenskej ľudovej kultúry v Gemeri, Honte a Novohrade. No ďalšie prieskumy na našom území medzi Slovákm, Maďarmi, presídlecami, ako aj prieskum v Rumunske v oblastiach národnostných diaspor ma priviedli k názorom, že sa treba zapodievať nielen odumierajúcim stupňom staršej kultúry, ktorá kolonistov spája so starou vlasťou, ale hlavne i so žijúcimi javmi, ktoré kolonistov spájajú v posledných storočiach s novou vlasťou.

³⁶ Napr. otázka prínosu Nemcov, Maďarov, Válochov a Slovanov k vytvoreniu jednotlivých kultúrnych súborov v strednej Európe, bez toho, aby jedny národy, národnosti a etnické skupiny vystupovali ako nositelia kultúry a druhé ako pasívni prijimatelia.

ИЗ ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ ЧАБИАНСКИХ СЛОВАКОВ И ИХ РОДНЫХ ДЕРЕВЕНЬ В СЛОВАКИИ

Резюме

В начале 18 века в Венгрии произошло большое перемещение населения. Одно из организованных переселенческих мероприятий распространялось на территорию между Дунаем и Тисой, на так называемую Долну зем. Словацкие, немецкие и венгерские колонисты постепенно заселяли безлюдные, но плодородные территории при особых обстоятельствах. Переселенцы получали право религиозного равноправия и возможность уплаты ренты за пользование землей землевладельцу деньгами. Эти экономические и общественные условия совместно с климатом и высококачественной землей были базой, на которой выросла многонациональная, но при этом все же целостная культура Долной земе.

В первой части статьи автор пытается на основе датированных документов определить характер позднеренессансной культуры, которую знали и покинули словацкие переселенцы из Гемера, Гонта и Новограда на своей родине. Во второй и третьей части она проводит типизацию народной материальной культуры (главным образом одежда, жилище и изобразительное искусство), которая на этой базе возникла в 18 и 19 вв. у переселенцев на Долной земе и на их старой родине. Она констатирует, что на Долной земе совместное проживание и сотрудничество с многими народностями, а также и капиталистическое аграрное предпринимательство вместе с развитой системой образования определили характер народ-

ной культуры, приобретшей черты аграрно-городские. На прежней родине — в Гемере, Новограде и Гонте — развитие в 18 и 19 вв. шло по двум путям. На основе развития горного дела, мануфактур, а позднее и промышленности часть этих областей приобрела характер городской рабочей культуры, которая формировалась не только в промышленных поселках, но и в деревнях, лежащих вблизи модернизированных шахт и промышленных заводов. В тех местах, где таких предприятий не было, а также и там, куда не проникли современные коммуникации (шоссейные и железные дороги), народная культура застыла и долго еще в 19 веке сохраняла характер позднеренессансный (например, в среднем Гонте и Новограде).

В заключение статья констатирует, что народная культура долноземских словаков имеет общие корни с народной культурой Гонта, Новограда и Гемера, откуда происходит большая часть переселенцев. Но более поздний характер ее формировался на основе разных общественных и экономических условий, которые были определяющими. Поэтому жилище, одежда и многие проявления народного изобразительного искусства долноземских словаков являются этнической вариацией долноземской культуры, создаваемой в течение более двух столетий многими народностями, которые здесь жили и трудились.

AUS DER KULTURGESCHICHTE DER SLOWAKEN IN BÉKÉSCSABA UND IHRER MUTTERGEMEINDEN IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Zu Beginn des 18. Jh. fanden in Ungarn große Verschiebungen der Bevölkerung statt. Eine dieser organisierten Umsiedlungsaktionen bezog sich auf das Gebiet zwischen der Donau und der Theiß, auf die sog. Dolná zem. Slowakische, deutsche und madjarische Kolonisten besiedelten hier nach und nach unter besonderen Bedingungen die menschenleeren, aber fruchtbaren Landstriche. Zu den wesentlichen Vorteichen der Neusiedler gehörte die religiöse und nationale Gleichberechtigung und die Möglichkeit, die Rente für die Nutzung des

Bodens dem Grundherrn in Geld zu entrichten. Diese ökonomischen und gesellschaftlichen Bedingungen im Verein mit dem günstigen Klima und der Bonität des Bodens waren die Grundlage, aus der die multinationale, aber dennoch kompakte Kultur der Dolná zem erwuchs.

Im ersten Teil ihrer Studie versucht die Verfasserin auf Grund datierter Belege den Charakter der Spätrenaissance-Kultur zu umreißen, die die slowakischen Umsiedler aus den Komitaten Geher, Hont und Novohrad aus ihrer Heimat kann-

ten und dort zurückgelassen hatten. Im zweiten und dritten Teil der Abhandlung wird die materielle Volkskultur, besonders die Kleidung, die Wohnkultur und die bildende Kunst geschildert, die sich im 18. und 19. Jh. auf dieser Basis bei den Umsiedlern in der Dolná zem und in ihrer alten Heimat entfaltete. Die Verfasserin konstatiert, daß der Charakter der Volkskultur in der Dolná zem durch das Zusammenleben und die Zusammenarbeit mehrerer Nationalitäten sowie durch das kapitalistische agrarische Unternehmertum im Zusammenhang mit dem gut ausgebildeten Schulwesen geprägt wurde. Dadurch erhielt die Volkskultur einen städtischen Agrarcharakter. In der alten Heimat der slowakischen Umsiedler, also in den Komitaten Gemer, Novohrad und Hont, schlug die Entwicklung im 18. und 19. Jh. zwei Wege ein. Durch den Aufschwung des Bergbaues, der Manufakturen und später auch der Industrie erhielt ein Teil dieser Gebiete den Charakter einer städtischen Arbeiterkultur, die sich nicht nur in stadtnahen Siedlungen sondern auch in den Dörfern verbreitete, die sich in der Nähe der moder-

nisierten Bergwerke und der Industriebetriebe befanden. In solchen Lokalitäten, wo es keine größeren Betriebe gab, sowie dort, wo keine modernen Kommunikationsmöglichkeiten (Fernstraßen und Eisenbahnen) vorhanden waren, erstarrte die Volkskultur und behielt sich bis tief ins 19. Jh. hinein ihren Spätrenaissance-Charakter bei, wie z. B. im Mittelhont und im Komitat Novohrad.

Abschließend wird festgestellt, daß die Volkskultur der Slowaken in der Dolná zem den gleichen Wurzeln entsprossen ist, wie die Volkskultur in den Komitaten Hont, Novohrad und Gemer, aus denen die meisten Kolonisten stammten. Der spätere Charakter dieser Volkskultur bildete sich allerdings unter abweichenden gesellschaftlichen und ökonomischen Bedingungen heraus, die mit der Zeit determinierend wurden. Deshalb ist die Wohnkultur, die Kleidung und viele andere Äußerungen der volkstümlichen bildenden Kunst in der Dolná zem eine ethnische Variation der Volkskultur der Dolná zem, die mehr als zwei Jahrhunderte lang von mehreren Nationalitäten gestaltet wurde, die hier lebten und arbeiteten.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 23, 1975, № 2

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано

Адресс редакции: 884 16 Братислава, Клеменсовая 27

SLOWAKISCHE VOLSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 23, 1975, Nr. 2. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure RhDr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 23, 1975, No. 2.

Published quarterly by VEDA, the Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová and Pavol Stano

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 23, 1975, No. 2. Parait quatre fois par an
Editions de VEDA, maison d'édition de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et Pavol Stano

Rádaction: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 23, 1975, číslo 2 — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka PhDr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárik, dr. Soňa Burlasová dr. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Milan Leščák, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan, doc. dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosálová, doc. dr. Ján Podolák, dr. Antonín Robek.

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat Amsterdam, Netherlands.